TEKST: **LISA WIERSMA** | BEELD: LISA WIERSMA

Vreemde folly bij Frankendael

Houten kluizenaar in nepklooster was grote trekpleister van pleziertuin in de Watergraafsmeer

Twee eeuwen geleden waren ze een rage: folly's. Mysterieuze bouwsels en beelden in grote tuinen bij buitenhuizen. De Watergraafsmeer stond er vol mee. Kijkers stroomden massaal toe. Dé trekpleister stond bij Huize Frankendael: een klein stenen bouwwerk op een eiland, dat een klooster moest voorstellen. Af en toe vertoonde er zich een kluizenaar. Soms een pop, andere keren een bediende in monnikspij die tijdens de schemer vervaarlijk met een schedel in lamplicht zwaaide.

"Iets onder de wandeling te vinden, dat ons aan lang vervlodene en van het heden geheel verschillende tijden herinnert, geeft den denkenden wandelaar genoegen, en stof tot peinzen." De populariteit van folly's in Nederland wordt zichtbaar met het door Gijsbert van Laar in Amsterdam gepubliceerde *Magazijn van tuinsieraaden* (1802), waaruit dit citaat komt over de bedoeling van een folly in de tuin. Gedurende de voorafgaande eeuw had menige grachtengordelbewoner zich een buiten verschaft en het *Magazijn* bood de gegoede burgerij voorbeelden van het hoe en wat van een Engelse landschaps-

De ruïne van het populaire nepkloostertje bij Frankendael anno 2015.

BEELD: BAYERISCHE STAATSBIBLIOTHEK | NOORD-HOLLANDS ARCHIEF | STADSARCHIEF AMSTERDAM

tuin, in het bijzonder aan de volgers van deze elitaire hobby met een iets krappere beurs. Het *Magazijn* geeft een prachtig kijkje in de Romantische tuinmode die eind 18de eeuw tot bloei was gekomen. Toen de Frankendaelse folly werd gebouwd, stonden er in de Watergraafsmeer veel meer buitenhuizen – zomerse toevluchten voor de stinkende stad. Om het verblijf te veraangenamen en van denk- en gesprekssstof te voorzien, vormden de eigenaren delen van hun landerijen om tot tuinen voor recreatie en lieten zij doorkijkjes, waterpartijen, theekoepels en grapjes – ofwel folly's – aanleggen. 'Folly' is een fraaie samenkomst van woorden die dwaasheid en loof of gebladerte betekenen. De meest exotische verschijningsvormen waren in zwang: van pyramides tot pagodes en van Tataarse tenten tot grotten en hutten van takken en bladeren. Kortom, in de bewoordingen van Nederlands grootste follykenner, kunsthistoricus Wim Meulenkamp: folly's zijn het gekkenhuis van de architectuur. Aangenomen wordt dat folly's pas later in de 18de eeuw voor het eerst in Nederland verschenen, maar de prenten in *Het verheerlykt Watergraefs- of Diemer-meer* van Daniël Stopendaal en Hendrik de Leth laten zien dat in 1725 lustig gekkigheden werden gebouwd. De typisch Engelse folly in de landschapstuin is dan ook een samensmelting van de priëlen en de grotten die al eeuwenlang geplaatst werden in tuinen en de Romantische zucht naar het verbeelden van onbereikbare verledens en natuurlijke grootsheid. De folly's op de prenten van Stopendael staan nog in 'Franse', symmetrische tuinen: bijzondere theehuisjes in de tuinen van Esaie Gillot, een 'kabinet' met markante pinakels bij hofstede Sorgwijk, een opvallende triomfboog op buitenplaats Meergenoegen en een kleine colonnade aan een ronde vijver in de hofstede van de gebroeders Lups tussen de Kruislaan en de voormalige Maliebaan.

Tataarse koepel

Het bouwwerk dat volgens Meulenkamp misschien wel de eerste Romantische folly in Nederland was, stond ook in de Watergraafsmeer: bij Swedenrijk, het latere Eindmeer dat in 1820 werd gesloopt om de Middenweg te kunnen verbreden. De folly bleef tot 1870, want was in gebruik als theehuis, dat leek op een Tataarse koepel, een Turkse tent én een Chinese tempel. Een anonieme tekening uit 1769 werd rond 1780 gepubliceerd in de *Verzameling van Verscheide Tuin Gezigten, naa 't Chinees Gevolgt* door Pieter Barbiers en Hermanus Henke, een verzameling prenten die nooit geheel is teruggevonden. In de *Broeker Bijdragen* van maart 1977 toonde J.W. Niemeijer aan dat deze waarschijnlijk als voorbeeld diende voor de 'kiosk van Koker' (een voor Cornelis Koker in Broek in Waterland omstreeks 1790 gebouwde folly) en de Tataarse tenten die als paddestoelen uit de grond schoten in de Zaanstreek, dat inmiddels was meegenomen in de follyrage. Bekend is dat de landerijen van de hofstede Voorland, ook aan de Middenweg in de Watergraafsmeer, in 1786 werden veranderd in een 'Engels plantsoen'. De schilder Jan van Ravenswaay maakte tussen 1835 en 1840 prachtige tekeningen van een Moorse koepel en een obelisk. Ook zijn er foto's van colonnades op Rozenburg, dat (net als Frankendael) in de 19de eeuw een publieke thee- en pleziertuin werd onder de naam Oud Roosenburgh. In 1914 moest dit landgoed plaatsmaken: de gemeente kocht het om de Oosterbegraafplaats uit te kunnen breiden.

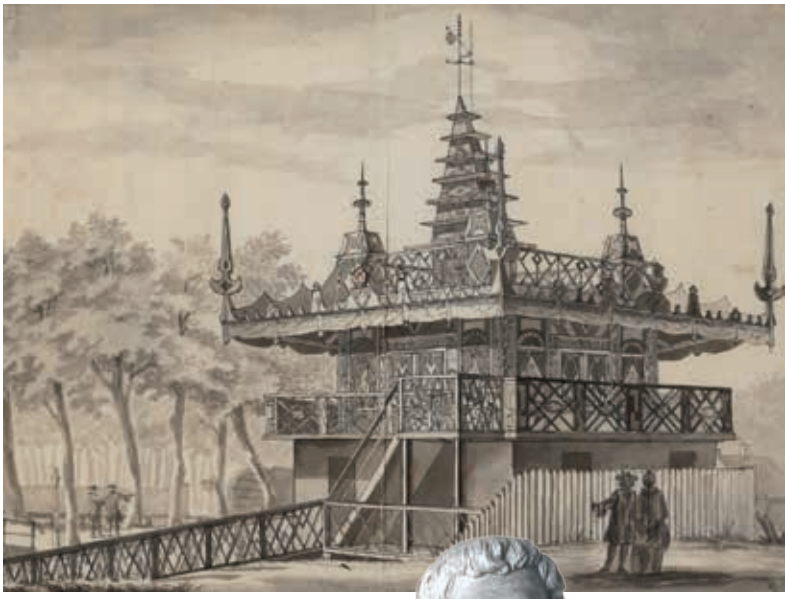

▸De allereerste Romantische folly in de Watergraafsmeer werd omstreeks 1760-1780 bij de buitenplaats Eindmeer (voorheen Swedenrijk) van de familie Hartsinck gebouwd. Tekening: Pieter Barbiers Pzn.

▸De houten heremiet bij de folly van Frankendael.

Schijnklooster

De folly van Frankendael vormde dus bepaald geen uitzondering en ook op Frankendael was hij niet alleen: er kwam een 'nonnenklooster' bij en er is een ongedateerde foto van een tempeltje dat mogelijk op het terrein van Frankendael is gemaakt. De nog bestaande folly is nu bekend als de hermitage of ruïne, maar werd gebouwd als een volwaardig schijnklooster met rieten dak.
Het klooster paste in de Engelse landschapstuin die Marianne Dohrmann liet aanleggen op Frankendael. Haar man Anthony Dull kocht de buitenplaats in 1800 van de erfgenamen van Jan

◂Het *Magazijn van tuinsieraaden* verschafte voorbeelden van de inrichting van landschapstuinen. Deze bladzijde toont een heremietpop met attributen, min of meer zoals in Frankendael te zien was.

Gildemeester Janszs (Marianne Dohrmann was zijn aangenomen dochter) en breidde de buitenplaats uit tot het Rechthuis op de hoek van de Ringdijk en de Middenweg. Hij stierf al in 1804. Het klooster kwam op het gebied van de voormalige buitenplaats IJsland, toen ook wel de 'hartekampskoepel' of het 'hertehuis' genoemd, omdat het uitkeek op de menagerie.
De kloosterfolly werd niet gebouwd als 'kluizenarij'. Dat is af te zien aan de behoorlijk luxe uitvoering van het bouwwerk. Het is deels gebouwd met zware stenen, monumentale kozijnen (vroeger met gotische spitsboogvensters) en Toscaanse pilasters naast de ingang. De meeste hermitages werden opgetrokken uit hout, takken, riet en gebladerte, zoals getekend in het voorbeeldenboek van Van Laar. Bij het overlijden van Dohrmann stonden in het klooster "twaalf geschilderde stoelen", een aanwijzing voor het gebruik van de folly als thee- of speelhuis.

Een heremiet

Marianne Dohrmann leefde tot haar dood in het buitenhuis, waarna het werd verkocht. In 1835 werd Frankendael een publieke pleziertuin, om uit te groeien tot misschien wel de beroemdste (en beruchtste) van deze tuinen. Exploitant W.F. Meyer had goud in handen. Was het klooster bij aanvang nog slechts toegankelijk voor verhuur aan een klein "fatsoenlijk gezelschap [...] met inschrijving van des huurders naam en toenaam", later liet hij het verbouwen tot een ruïne en plaatste er de kluizenaar in ter vermaak van het publiek. De pop kon met een draadmechaniek vanaf een afstandje in beweging worden gebracht.

'Oude uitgedroogde boer' onthulde met een grafstem de geheimen van de hermitage

Kluizenaarshutten en -poppen waren enorm populair. Soms werden er kluizenaarsspelers ingehuurd en ook in pagodes, zogenaamde dorpjes en tempels konden figuranten worden ingezet. Zij waren "de élite van de menselijke dierentuin", zoals Meulenkamp, die veel onderzoek deed naar sierhermitages, het eens stelde. In Nederland bleef het meestal bij een mechanische pop en was een inspringende bediende een uitzondering.
De tegenhanger van de hermitage met heremiet op Frankendael was een 'nonnenklooster': een schot beschilderd met nonnen achter betraliede ramen.
In de publieke thee- en pleziertuinen vierden beide folly's hoogtij, samen met de schommel, de mallemolen, de koliska (een rad met vier bakken), het doolhof en de wipwap.

Fooien

Justus van Maurik heeft aan Frankendael een aantal prachtige passages gewijd in zijn 'Pinksterblommen', onderdeel van *Amsterdam bij dag en nacht* (1882). Voor de hogere klassen was Frankendael een aangename uitspanning op gewone dagen, maar met Hartjesdag, 'Hemelvaren' en Pinksteren (tot aan 'Pinkster Drie') werd de pleziertuin (en de hele route er naartoe vanuit de Jordaanse Willemsstraat) overgenomen door mannen met opgeschoren en "rood-aard" ingesmeerde nekken, vrolijke vrouwen en joelende kinderen. Beschonken begaven zij zich naar Oost, met Frankendael als het "dorado" van de tocht, waar de hermitage, met "een heusche heremiet, van hout, met een stoffige pij en dito baard, bij het binnentreden den bezoeker in het muffige halfdonker van zijn kluis, een hoekigen hoofdknik ten beste gaf en met zijn ieder jaar opnieuw geschilderde en gelakte rechterhand deftig op een overeind staande doodskist wees, die tot kalme grafrust noodde, door het op 't deksel met zinkwit geschilderde 'Gedenk te sterven'." Een "oude uitgedroogde boer" met een grafstem onthulde de geheimen van de hermitage en eindigde altijd met: "Zoo is het dames en heeren en de fooi of het drinkgeld laat ik aan uwes beleefdheid over."
De feestvreugd verstomde in 1867 toen de Jordaners het al te bont maakten in de Meer en eigenaar Cornelis Poot Frankendael van de hand deed. In de jaren van de stadskwekerij en de tuinbouwschool Linnaeus lag de heremiet op zolder. De befaamde tuinarchitect Leonard Springer, die op Frankendael schoolging, vond hem daar. Hij zette de pop in bij de Hollandse Tuin, die hij aanlegde voor het inmiddels lang weer verdwenen museum Het Broeker Huis aan de Amstelveenseweg achter het Vondelpark, vanwaar de monnik in het Amsterdam Museum belandde. Het klooster deed ondertussen dienst als kippenhok… ●

LISA WIERSMA IS KUNSTHISTORICA.

MET DANK AAN CHRISTIAN BERTRAM, WIM MEULENKAMP EN JOYCE EDWARDS.

TOT EN MET DE MUSEUMNACHT IN NOVEMBER IS DE TENTOONSTELLING *EEN DWAZE ZOMER OP FRANKENDAEL – ZOMEREN OP DE BUITENPLAATS* MET HEDENDAAGSE FOLLY'S ROND HET BUITENHUIS EN IN HET STADSPARK TE ZIEN. ADRES: MIDDENWEG 72.